

KİTAP TANITIM VE DEĞERLENDİRME

Hadislerde Gizli Kusurlar –İllet ve Şâz-,

Muhittin Düzenli, 1. Baskı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2016, 349 s.

Hadisin sıhhatini zedeleyici gizli sebep olarak tanımlanan illet, gerek ilelü'l-hadis ilmiyle olsun gerekse sahih hadisin şartları arasında yer alan “illetli ve şâz olmama” ifadeleriyle olsun hadis ilminin temel konularından birisini teşkil etmektedir. Hadis ilmiyle uğraşan hemen herkesin müstağni kalamayacağı, bir şekilde ilgilenmesi gereken bir alandır. Ancak her ne nedense, illet daha ziyade sahih hadis şartları arasında sayılagelen, hadis ilimleri arasında da ilelü'l-hadis ilmi olarak hadise dair gizli kusurları inceleyen bir ilim şeklinde bilinmekte, içeriğinin ne olduğuna dair fazla bir şey bilinmemektedir.

Bu alana dair çalışmaların h. birinci asırda başladığı ve rivayet asrı boyunca Şu'be b. Haccac (ö.160/776), Yahya b. Said el-Kattan (ö.198/813), Yahya b. Main (ö.233/848), Ali el-Medinî (ö.234/848), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Darekutnî (ö. 385/995) gibi âlimlerin bu alanda uzman olduğu bilinmektedir. Bu âlimlerce yazılan eserlerden sonra, rivayet asrının da sona ermesiyle artık bu alanda çalışma yapılmaktan ziyade, bu alana dair efsane/mit tarzı bir dilin oluştuğu görülmektedir. Konuyla ilgili hadis usûlü eserlerine bakıldığında bu konunun hadis ilimlerinin en zor konusu olduğuna, bu alanı ancak zikredilen âlimler gibi işin ehli (uzman) kimselerin bilebileceğine dair bilgiler olduğu görülecektir. Bu söylemlerle bu alan, rivayet asrından sonra hadis ilminin “en kapalı”, tam olarak ne olduğu bilinmeyen bir alanı haline gelmiştir. Öyle ki işin içine bu alanda

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi,
2017, sayı: 42, ss. 249-254.

uzmanlığın, çok çalışmanın veya meleke kesbetmenin bir sonucu olarak sezgi, his de eklenmiş, illetin ancak böyle tesbit edileceği belirtilmiştir. Böylece hadisle uğraşanlar için bu alan “bilinemez, ulaşılamaz” hale gelmiştir. Rivayet asrından sonra üretilen bu ifadelerle birlikte hadis âlimleriyle bu alan arasında bir mesafe oluşmaya başlamıştır. Müteahhirûn dönemindeki hadis usûlü eserlerinde illet veya ilelü'l-hadis'e dair bu ifadelerin daha da yaygınlaşmasıyla bu mesafe gittikçe artmıştır. Artan bu mesafe doğal olarak hadis ilminde çalışanların bu alana yabancılaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu gibi sebeplerden olsa gerek modern döneme gelindiğinde hadis alanında çalışanlar bu kavram veya ilme dair sadece tanım ve ezber bilgiler ifade etmektedirler. Bu alanın tam olarak ne ifade ettiği, belli bir usûlü olup olmadığı gibi konulara dair bilgilere rastlanmamaktadır.

250
OMÜİFD

Hadis alanında çalışanlarla illel ilmi arasındaki mesafeyi, doğal olarak da yabancılaşmayı ortadan kaldıracak bu alana dair çalışmalara ihtiyaç olduğu aşikardır. “Hadislerde Gizli Kusurlar –İllet ve Şâz-“ ismiyle Muhittin Düzenli tarafından kaleme alınan eser de bu mesafeyi ortadan kaldırmaya yarayacak çalışmalardan birini oluşturmaktadır. “Rivayetlerin Sıhhatini Tespitte İllet ve Şâzın Fonksiyonu” adlı doktora çalışmasına dayanan bu eser (s. 8), yazarın da belirttiği üzere illel ilmüne dair literatürün fazla olması, şâza dair klasikte müstakil çalışmaların olmaması gibi sebeplerle illet üzerinde yoğunlaşmakta, şâzı illet kavramı içerisinde ele almaktadır.

Bir giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan eserin giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve konuya dair kaynaklara yer verilmektedir. Araştırmanın konusu, illet ve şâz kavramlarının İslamî gelenekte ilk defa nasıl ortaya çıktığı, ne şekilde kullanıldığı, tarihsel süreçte kapsamının nasıl şekillendiği ve genişlediği, rivayetlerin sıhhatini etkileyebilecek ve illet türü olarak mülâhaza edilebilecek başka nelerin olabileceği gibi hususlar şeklinde belirtilmiştir (s. 24). Özellikle kaynaklar bölümünde klasikten günümüze kadar illel literatürüne dair

bilgiler, alana dair çalışma yapacaklar için bir başvuru kaynağı olacak niteliktedir.

İllet ve şâz olgusunun kavramsal ve tarihsel analizine ayrılan birinci bölümde öncelikle illet ve şâz kavramlarının tarihsel olarak hadis âlimlerince yapılan tariflerine ve değerlendirmelerine yer verilmiştir (ss. 46-92). Bu tanımların neticesinde; illetin gizli olması şartının tanımdaki umûm ilige binaen olup, bir çok muhaddis tarafından râvinin zayıflığı, isnadın kopukluğu, tedlis yapılması, ravinin cehaleti gibi cerhle ilgili hususların illet sebebi olduğu belirtilmektedir. İlletin genel tarifi gizli olsun açık olsun hadisin sıhhatine hâlel getirecek her şey şeklinde, özel tarifi ise sıhhati zedeleyen gizli sebep şeklinde de belirtilmiştir (s. 63). Şâz ise, güvenilir bir râvinin kendisinden daha güvenilir râviye muhalefeti ve bu rivayette tek kalması, şeklinde tanımlanmakta diğer tariflerin lokal amaçlar için yapıldığına vurgu yapılmaktadır (s.92). İlletin ortaya çıkışıyla ilgili ise, içerik olarak sahabe döneminden itibaren var olmakla beraber teknik olarak h. II. asrın başlarında cerh ve tâdil ilmiyle ortaya çıktığı belirtilmektedir (s. 71).

İlletin hem tanımındaki hem de ortaya çıkışındaki verilen bilgilere bakıldığında, illetin râvi odaklı bir durum olduğu göze çarpmaktadır. Şayet râvi odaklı bir durum ise ve sahih hadis şartları arasında râvinin adîl ve zabt sahibi olması özellikleri zikrediliyor ise bu halde tekrardan bu şartlara illetli olmama şartı neden konulmaktadır? Daha açık ifadeyle râvi ile ilgili belirtilen şartlarda ne eksiklik vardı ki; buna bir de illetli olmama şartı eklendi? Bu tanımdaki duruma bakıldığında aslında illetin de aynı şeyden bahsettiğine vurgu yapılmaktadır. Tarihsel olarak tanımlarda meydana gelebilecek genişleme veya daralmanın illet tanımında da geçerliliği olabilir mi? Yani ilk dönemlerde illet, sıhhati giderici her şey olarak ifade edilirken sonraları buna gizli kusurlar şeklinde bir sınırlama mı getirildi?

İllet ve şâz kavramlarının tahlilinden sonra illet ve şâzın ortaya çıkış sebepleri üzerinde durulmuş, râviden ve rivayetin naklinden kaynaklı etkenler kısmında manen rivayet, rivayette ihtisar gibi bilinçli müdahale-

lere, aynı olayın farklı yorumlanması, beşeri zafiyetler, vehm, zapt, râvinin yorumunun rivayetleşmesi gibi bilinçsiz müdahalelere yer verilmiştir (ss. 93-116). Arap yazısının yetersizliği, ehil olmayanların hadis rivayetinde bulunmaları, toplumsal-kültürel değişim başlıklarının yer aldığı dış etkenlere değinilerek ve birinci bölüme dair genel bir değerlendirme yapılarak bu bölüm sonlandırılmıştır.

İkinci bölüm “illet ve şâz türleri ve hadislerin sıhhatine etkisi” başlığını taşımaktadır. İleti ne olduğunu pratik olarak gösterecek olan bu bölüm özellikle üzerinde duracağımız kısmı oluşturmaktadır. Bu bölüm illet ve şâz diye iki kısımda incelenmiş ancak özellikle illet üzerinde durulmuştur. İlet kısmı ise üç kısımda incelenmiştir: İsnatta illeti oluşturan unsurlar, metinde illeti oluşturan unsurlar ve isnat ve metinde illeti oluşturan unsurlar. Özellikle isnatta illeti oluşturan kısma geriden bakıldığında irsal, inkita’, tedlis gibi kopukluk sebebiyle olan illetler, râvinin yalancı, meçhul olması, hafıza zayıflığı, çok yanılma gibi râvî’den kaynaklı illetlere yer verilmektedir (ss. 139-190).

252

OMÜİFD

Bu noktada iki şeyi ifade etmek yerinde olacaktır. Birincisi yukarıda ifade edildiği üzere râvinin adalet ve zabt sahibi olması ve senedinin muttasıl olması şeklinde yer alan sahih hadis şartlarıyla illetli olmama şartı arasında ne fark vardır? Görüldüğü kadarıyla aynı şeylerden bahsedilmektedir. Bu soruyla ilişkili ikinci konu ise, seneddeki illetler bunlarsa neden ilmi hakkında herkesin yapamayacağı, ancak sezgisel güç vs. ile anlaşılabilir şekilde bir tür mitoloji üretildi? Örneklere ve konulara bakıldığında yazarın, ilmi eserlerindeki durumu buraya taşıdığı görülmektedir. Burada senetteki illet denilen şeyler yazarın da belirttiği üzere (s. 314) usûl eserlerinde senetteki kopukluk ve râviden kaynaklı zayıflık sebepleri arasında zikredilmektedir. Dışarıdan bakan bir göz bunların aynı şey olduğunu söyleyecektir. Şayet ifade edildiği üzere aynıysa o zaman buradan şöyle bir sonuç çıkarabilir miyiz? Hadis usûlü eserlerinin yazılmadığı rivayet asrı döneminde usûl anlamında hem kuralları hem de pratik sonuçlarını bizlere ilmi literatürü göstermekte, büyük ölçüde bugünkü anlamıyla hadis usûlünü oluşturmaktadır. Eğer bu mümkünse,

şu halde hadis usûlü tarihine farklı bir pencereden bakılması gerekecektir.

Metinde illeti oluşturan kısımda bugün metin/muhteva tenkidine dair yapılan çalışmalarda zikredilen Kur'an'a, sahih sünnete, tarihi olaylara aykırı olması gibi konulara yer verilmektedir (ss.190-239). Bu kısım, Ehl-i hadise dair sadece senede itibar ediyorlar, metnin anlamıyla fazla ilgilenmiyorlar şeklindeki ithamları boşa çıkaracak şekilde illet kapsamında muhaddislerin metni de dikkate aldıklarını göstermektedir. Belki de ilel ilminin, hadis usûlü konularından farklılığı ortaya koyan kısım burası olmaktadır. Çünkü hadis usûlü eserlerinde burada belirtilen herhangi bir kritere rastlanmamaktadır. Yazarın belirttiği üzere bunlar illet kapsamında değerlendiriliyorsa aynı şekilde bugünkü hadis usûlüne dair farklı bir bakış açısı kazandıracaktır. Ancak örneklere dikkatlice bakıldığında ilel müelliflerinin konuyu daha ziyade râviden kaynaklı olarak ele aldığı görülmektedir. Zaten yazar da ilel litaratürünün daha ziyade isnad üzerinde yoğunlaştığını, rivayetin bundan kaynaklanan sebeplerle illetli sayıldığını belirtmektedir (s. 277).

Daha sonra ızdırab, idraç, tashif, teferrüd gibi isnad ve metinde meydana gelen illet konularına değinen yazar, isnad ve metinde meydana gelen şâz kısmıyla ikinci bölümü bitirmektedir. Bölüm sonunda yaptığı değerlendirmelerde ilel eserlerinde yer alan her rivayetin teknikaçından zayıf olduğu anlamına gelmediği şeklideki ifadeleri buradaki rivayetleri kullanacaklar açısından önemli bir bilgiyi oluşturmaktadır.

“İleti tespit yolları ve uygulamadaki izdüşümleri” başlığı verilen üçüncü bölümde öncelikle, sezgisel güç, rivayetin isnad ve metin açısından çözümlenmesi gibi yollarla illetin tespit edilebileceğine vurgu yapılmaktadır. İsnad çözümlenmesi, râvinin kimliklerinin tespiti, cerh ta'dil durumları, hadis ekollerinin bilinmesi şeklinde, metin çözümlenmesi ise rivayetin tarihi bağlamının tespiti ve farklı tariklerin bir araya getirilmesiyle olacağına dikkat çekilmiştir. İletinin uygulamadaki izdüşümleri konusunda ise rivayetlerin isimlendirilmesinde illetin işlevine dikkat çekil-

miş ve son olarak fikhî ihtilaflara yol açması bakımından sonuçlarına değinilmiştir (ss. 314-322).

İllet ve şâz olgusuna dair kavramsal ve tarihsel analizlere ve illete neden olan sebeplere yer veren, özellikle de illet ve şâzın tam olarak ne olduğunu ve neden bahsettiğini bizlere aktaran ve illetin sonuçlarını ortaya koyan bu çalışma, uzağında olduğumuz illet konusunu yakınlaştırması ve belki de bilinen şeyler olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle eser, hadis alanında çalışma yapanların görmesi gereken, ilel ilmine dair yoğun bilgilerin güzel bir üslûpla aktarıldığı bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

BEKİR ÖZÜDOĞRU
[ARŞ. GÖR., OMÜİF]